

İRTİŞ NEHRİ İSMİ VE ORTAYA ÇIKIŞIYLA İLGİLİ EFSANELER The Name Of The Irtysh River And The Legend Of Its Emergence

Moldir ILGISHEVA*

ÖZET

İrtiş, Kazakistan'da bulunan en büyük nehirlerden biridir. Moğolistan'da Qara İrtiş adıyla başlayan nehir, Kazakistan sınırlarından geçerek Sibirya'da bulunan Oba nehriyle birleşerek Arktik Okyanusu'na koyar. Bazı bilgilere göre İrtiş ismi, söz konusu nehrin kıyısında yaşayan Ural-Altay ve Türk-Moğol halklarının dil özelliklerine uygun olarak ortaya çıkmıştır. Bir diğer araştırmaya göre, İrtiş kelimesinin kökeni Moğolca "İrtsis"ten gelmektedir. İrtiş kelimesi Orhun ve Yenisey yazıtlarında da MÖ 4-5. yy. geçtiği bilgileri mevcuttur. Mahmud Kaşgarî da "Divânu Lugâti't-Türk" eserinde bu nehirde bahsetmiş ve İrtiş ismi ile ilgili şu bilgileri aktarır: "Artış-Yamak" bozkırındaki nehirdir. Çok dallı bu nehir bir göle dökülür. Nehir gerçek anlamıyla 'Artış suyu veya Ertiş suyu' olarak adlandırılır. Ayrıca "rekabet etmeye çalışmak" anlamına gelen 'ertişmek' fiilinden türetilmiştir". Bu isim eski Saka, Hun veya Üysin toplumlarının kullandığı dillerden türetilmiş olma olasılığı vardır. Günümüzde Türkçe İrtiş, Kazakça Ertis, Moğolca Irtsis (aslı Har Erçis Gol), Çince Ertsis şeklindedir. Efsanelere göre, İrtiş Nehri adının ortaya çıkması, Kıpçakların ortaya çıkmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bir diğer anlatımda, Nogay Şehzadesinin karısı nehrin yanına gelen yabancı erkeklere, "Er, tüş!" (Yiğit atından in!) diyerek seslendiğinden dolayı bu nehre "Ertis" adı verildiği söylenir. En yaygın olan efsanede ise İmi, İmek, Tatar, Bayander, Kıpçak, Lanikaz ve Aclad isimli yedi gencin Türk boylarını oluşturup İrtiş'in kıyılarına yerleştiği. Bir diğer efsaneye göre İrtiş kelimesi Kerey ve Nayman kabilelerinin birbirlerinden ayrılmasıyla ilgilidir. Bu dönemlerde iki kardeş kabile "Ükili Xat" (pühü kuşu tüyü ile korunarak kutsanmış mektup) aracılığıyla düşmanın yaklaştığından haberdar olmasıdır. Mektuba "Ükili Xat"; ulağa ise Ertiş (Er-tis, yetiş); düşmanların saldırısına engel olan nehre de zamanla Ertiş nehri denilmeye başlanmıştır. Gördüğümüz gibi İrtiş'le ilgili farklı görüşler vardır. Hatta Kazak sözlü edebiyatında da "Ertis" nehrinin adı sıkça geçmektedir. Çalışmada Kazaklar için hayat kaynağı olan İrtiş nehrinin etimolojisi, nehirle ilgili mitolojik efsanelerle ilgili bilgiler verilmiştir.

Anahtar kelimeler: İrtiş, nehir, toponim, efsane, bilgi.

ABSTRACT

The length of the Irtysh is 4248 meters. It is the longest river in Kazakhstan. The river originates in Mongolia. Irtysh, passes through the territory of Kazakhstan. It joins the Oba River in Siberia and flows into the Arctic Ocean. The name Irtysh appeared according to the linguistic characteristics of the Ural-Altay and Turko-Mongol peoples living on the banks of the great river. According to the origin of the Irtysh toponym derives from the Mongolian 'Irtsis'. Moreover, the Irtysh toponymy is also mentioned in the Orkhon-Yenisey inscriptions (4th-5th centuries BC). Mahmud Kaşgarî mentioned the river in his 'Divânu Lugâti't-Türk' (Dictionary of Turkish Language) and he mentions the name Irtysh as follows: 'Artis-Yamak is the river in the steppe. This very branched river empties into a lake. The river is literally called 'Rise water- Ertiş water'. Also said that the name Irtysh was derived from the infinitive "ertişmek", which means "trying to compete". This name is not derived from pure Turkish vocabulary, it is possible that it is derived from the languages used by the ancient Saka, Hun or Üysin societies. Today, it is Turkish Ertiş, Kazakh Ertis, Mongolian Irtsis (originally Har Erçis Gol), Chinese Ertsis. According to legends, the appearance of the name of the Irtysh River is directly related with the emergence of the Kipchaks. In another narration, it is said that this river was called 'Ertis' because the wife of the Nogai bey called out to the foreign men who came to the river by saying, 'Er, tüş!' (Get off your valiant horse!). The most interesting thing in the legends is that seven young people named İmi, İmek, Tatar, Bayander, Kipchak, Lanikaz and Aclad formed Turkish tribes and settled on the shores of Irtysh. As we have seen, there are different views on the "Irtysh". According to another legend, the Irtysh toponymy is related to the separation of the Kerey-Nayman tribes from each other. During this period, two brother tribes were aware of the approach of the enemy through the "Ukili Xat" (letter protected by a feather bird). The letter was called "Ukili Xat", the postman was called Ertiş (Er-tis), and the river, which represented an obstacle that slowed down the enemies on the way, started to be called the Ertiş river over time. As we have seen, there are different views on the 'Irtysh'. In fact, the name of the river "Ertiş" is frequently mentioned in Kazakh Oral Literature, especially in love epics. This article examines the source of life of Kazakhs, the emergence of the toponym of the river "Irtysh" against the background of mythological legends about "Irtysh".

Keywords: Irtysh, river, toponym, legend, knowledge.

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, molya_88_1@mail.ru. ORCID: 0000-0002-2317-7832.

Ilgisheva, M. (2023). "İrtiş Nehri İsmi ve Ortaya Çıkışıyla İlgili Efsaneler", *BELGÜ*, Özel Sayı, ss. 55-60.

Giriş: İrtiş Nehri

Dünyada, yer-su adları dâhil olmak üzere birçok toponim vardır. Avrasya kıtasının geniş bir alanını kaplayan Kazakistan topraklarında bulunan dağlar, nehirler, göller, ormanlar vb. de diğerleri gibi çeşitli isimler almış ve zamanla değişikliklere uğramıştır. Kazakların etnik temelini oluşturan kabileler uçsuz bucaksız topraklarda hayvancılıkla uğraşmış, yazın yayla, kışın kışlaklara göç ederek hayatlarına devam etmişlerdir. Bundan dolayı bozkırın doğasının dilinden iyi anlayan Kazaklar, yaşadıkları yerlerin özelliklerine göre isim vermişlerdir. Bu durumu Saken Seyfullin "Dünyadaki her yerin bir adı vardır, onlara anlamlı bir isim verilir", Kazak yazarı Muhtar Avezov ise "Nereye giderseniz gidin, mekân, su, dağ, taş, pınar, nehir, göl vs. isimleri çözülememiş gizemler barındırırlar" (Saparov, 2010, s. 8) diyerek destekler.

16. yy'den başlayıp Çarlık Rusya, Kazakların yaşadıkları topraklara göz dikmeye başlamıştır. Çünkü Orta Asya ile Batı devletlerinin sınırında yaşayan Kazakların hâkimiyeti altındaki topraklarda büyük ticaret yolları geçmekteydi. Dolayısıyla Çin, Hindistan vd. ülkeler ile Batı ülkelerini bağlayan stratejik öneme sahip bu toprakların Çarlık Rus imparatorluğu egemenliği altına girmesi istenmiştir. 1682 yılından sonra I. Petr. Hazar denizinden başlayıp Türkistan'a kadarki bölgeyi hâkimiyeti altına almak için çok çabalamıştır. Aynı zamanda Kazakistan'ın doğusunu da fethetme planı gerçekleştirmeye başlamış, İrtiş Kazaklar'ı¹ sınırlarda askeri görev yapmaya görevlendirilmiş, Sem'palat ile Ustkamenogorsk² gibi kaleler yapılmıştır. Bu durumdan dolayı Rusya hâkimiyeti altında kalan İrtiş nehri Ruslaştırılarak İrtiş (Иртыш) denilmeye başlamıştır. Ancak, Kazakistan'ın bağımsızlığından sonra nehir "Ertis" ismine kavuşmuştur (İteğulova, 2017, s. 7).

Kazakistan Cumhuriyeti topraklarında uzunluğu 1000 metreden fazla yedi tane büyük nehir olmak üzere 85 binden fazla büyük küçük nehirler mevcuttur. Ayrıca İrtiş nehri gibi Çin, Moğolistan ve Rusya gibi komşu ülkeleri bağlayan transit nehirler de vardır. Kazakistan sınırlarında 1700 metresi bulunan İrtiş nehrinin tam uzunluğu 4248 metreden oluşmaktadır (Rıl'skaya ve Tuxmetova, 2017, s. 4; İteğulova, 2016, s. 65). İrtiş nehri Moğolistan Altay'ının Haara-Ulus-Nor Gölü'nden ayrılarak Kazakistan'ın Kobda nehrine akar, sonra Çin Halk Cumhuriyeti topraklarına geçerek "Kara Ertis" adıyla geri Kazakistan'ın Zaysan Gölü'ne koyar. Sonra Semey, Pavlodar, Omsk şehrinden geçerek Tobol'a eklenir. Oradan, büyük Sibirya nehrinin Ob'a aktığı Khanty-Mansi Ulusal bölgesine, sonunda Arktik Okyanusu'na ulaşır (Janaydarov, 2014, s. 13).

İrtiş Adının Kökeni Üzerine

İrtiş adının kökeni ve verdiği anlamı üzerine birçok görüş vardır. İsmi ilk kez 7-8 yüzyıllara ait Türk yazıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Tonyukuk ve Kül Tigin yazıtlarında Türklerin Altay Dağları'na tırmanıp İrtiş nehrinden geçip Türgeç kabilesini nasıl kazandığı bilgisini vermişlerdir (Ahmetjanova, 2000, s. 14):

Sol jılı,
Türgeç tarap jaqqa
Altın jıştı
Ertis özenin
Omıravlap keşe jorttıq (Kül Tügün Destanı, XI).
Ol yılka

¹ Kazaklar (Rus Kazakları olarak da adlandırılırlar) Ukrayna ve Güney Rusya yerli halklarının karışımı ile 15. yy dolaylarında Don ve Dinyeper nehirleri civarında ortaya çıkan etnik topluluk.

² Çarlık Rus dönemlerinde Kazakistan'ın doğusunda icat edilmiş kaleler, günümüzde şehir statüsü almış durumdadır.

Türgiş tapa
Altun yışığ
Aşa Ertiş
Ügüzüg keçe yorıldım (Tekin, 2014, s. 60 (BK D27))

Mahmud Kaşgarlı'nın "Divânu Lugâti't-Türk" eserinde "1. Bir vadinin adı; 2. Yemek bozkırlarında bir suyun adı", olarak geçmesi de İrtiş adının çok eskilere dayandığını gösterir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2018, s. 643-644). Ahmetjanova, "Divânu Lugâti't-Türk"te geçen "Ertis" toponimi ile ilgili şu açıklamaları yapar: "Artış-Yamak bozkırındaki nehirdir. Çok dallı bu nehir bir göle dökülür. Nehir gerçek anlamıyla 'Artış suyu - Ertis suyu' olarak adlandırılır. Artılmak fiilinin kökeni 'Artış- Ertuv'dur. Sudan geçmek için bahse girerek, hangimiz ilk geçeriz' anlamını vermektedir" (2000, s. 15). Bu isim, eski Saka, Hun veya Üysin toplumlarının kullandığı dillerinden türetilmiş olma olasılığı vardır. Örneğin, Moğolca- Irtsis, aslında Har Erçis Gol (Çince- Ertsis) Eski Türkçe Ertiş, Kazakça ise Ertis şeklindedir (Murzayev, 1974, s. 283, Januzak, 2010, s. 80).

İrtiş adı ile ilgili bilgiler Mahmud Kaşgarlı, P. P. Semenov, V. B. Bartol'd, Al-Gardizî, A. P. Dul'zon, E. M. Murzayev ve R. Ramsted gibi insanların çalışmalarında karşımıza çıkar. İrtiş toponimi ile ilgili görüşlere dikkat edersek, ilk kez İrtiş özel ismi hakkında fikir yürüten P. P. Semenov: "İrtiş - Kazak (Kırgız) dilinde ir - "jer", "tiş" (t/diş) - "kazmak" kelimelerinin birleşimden ortaya çıkmış kanaatindedir (Janaydarov, 2014, s. 14). V. Bartold ise Gardizî'nin dediklerine katılarak, Artuş (Ertiyuş), halk etimolojisine uygun "Adam, tömen tüş" (insan, aşağı in) kelimesinin ses değişimine uğrayarak ortaya çıktığını öne sürer. A. P. Dul'zon ise farklı bir görüşe sahiptir ve "İrtiş" kelimesinin Ket dilinden geldiğini, "İr-ses" (özen, nehir) > İrcis kelimesinin değişmiş hâli olarak tanımlar (Januzak, 2010, s. 80-81). E. M. Murzayev, "İrtiş" adı kökeni Türk lehçelerine ait olduğu düşüncesindedir ve "Türkçe 'ır', 'ırmak', Özbekçe 'irmok' (nehirin başlangıcı) gibi örneklerle görüşünü desteklemeye çalışır. Bu durum kelimenin aynı kökten türediğini ve İrtiş toponimi ile ilgili olduğunu gösterir. Batı Sibiryada yaygın olan Ket dilindeki 'ses, şeş' (nehir) sözcüğü Türkçe 'tiş', 'tsis' olarak değiştiği büyük ihtimaldir. Bu nedenle, Türkçedeki 'ır' kelimesi ile Ketçedeki 'tsis' sözcükleri birleşip, zamanla nehrin ismini oluşturmuştur" (Murzayev, 1984, s. 288)

R. Ramsted'e göre, İrtiş "sert, öfkeli, dalgalı nehirdir". A. Abdurahmanov'un fikrinde ise: "İir', 'Iir' > 'Er' (Türkçe) + 'ses', 'şeş', 'tes', 'tiş' (ketçe - nehir, su) > İrtiş. İsmi 'Iir' kısmı nehir suyunun dalgalanarak akmasını tarif eder. Böylece nehir adı anlamı dalgalanarak akan su, nehir ifadesini karşılar" (Abdirahmanov, 1975, s. 93). İçinde A. K. Matveyev'in de olduğu bir kısım bilim adamları İrtiş ismini oluşturan "ar", "er", "ir" ve "tiş", "tis", "ses", "as", "es" sözcüklerinin Hint-Avrupa dil ailesine ait olduğu görüşünü savunurlar (Januzak, 2010, s. 81) Ancak "ar", "er" ve "as", "aş", "es", "is" sözcüklerinin oluşturduğu toponimler Kazakça da dâhil olmak üzere diğer Türk lehçelerinde de karşımıza çıkan yer ve su adlarından Türkçe bir kelime olduğunu açıkça göstermektedir. Kazakistan'da Balkaş, Talas, Keles, Tekes, Qorğas isimleri "İ/Ertis/ş" toponimi gibi su yolu, nehir yatağı, kanal, vs. kavramlarıyla bağlantılıdır. Başkurdistan'da Ar (Tanıp nehrinin kolu), Arıylğı (Nehrin sol yan kolu) ve ayrıca Başkurtçada "ar", "er", "âr" - (nehir kanalı), Yakutçada Arın, ada demektir: (Uli-Arı - büyük ada), U(y)on - Arı on ada). Kısaca "ar", "er"den türetilen "arık", "arna" kelimelerinin ortak anlamı da "su", "nehir" anlamına gelmektedir (Januzak, 2010, s. 81-82). "As", "aş", "us", "ös", "es" sözcüğü hakkında fikir bildiren misyoner-bilim adamlarının hiçbiri, bunların Ural-Altay (Türkü-Moğol) dilleriyle ilgili olduğunu söylemezler.

Aslında, İrtiş isminin, M.Ö 2-3. yüzyıllarda tarih sahnesine çıkan Hun İmparatorluğu döneminde bulunan Türk kabilelerinin dillerine ait olduğuna dair hipotezler vardır (Januzak, 2006, s. 106). Çünkü o dönemlerde nehrin bulunduğu bölgede yaşayanlar Moğol soyundan olan Dürbit, Sibeler ve Ketlerden başka Türkî

kökenli Tatarlar, Argınlar, Naymanlar, Konıratlar, Kereyler, Uvaklar, Tavlılar, Altaylılar, Orankaylar, Hakaslar, Kırgızlar ve Uygurlar olduğu tarihte de bilinmektedir. İrtiş isminin kökü "er" ise, onun ilk telaffuzu Türk lehçelerindeki "jer", "jer (suv)" kıta, kara; "jerimi subum" benim memleketim, toprağım gibi cümlelerdeki "jer" sözcüğü olduğu düşünülebilir. Çünkü Kültegin, Mogilyan, Moyunchor, Ongon, Tonıkök yazıtlarında "İrtiş" kelimesine rastlanır. Buna bakarsak, İrtiş adının ilk hecesindeki "er" kelimesi eski Türkçede "jer" (yer) ile yakından bağlantılıdır ve günümüzdeki "jer" kelimesinin "j" sesinin düşmüş halidir. Kelimenin ikinci kısmı olan tis < is'e (as, es, us) gelirse Türk veya diğer birçok eski dillerde nehir anlamına geldiğini görürüz. Mesela, sadece Kazakistan'da bulunan nehirlerin birçoğunun isminde bulunur; Arıs, Talas, Irgiz, Keles, vd. İrtiş "yer suyu", "yerden çıkan nehir", Türk lehçelerinde çokça kullanılan "karasu" ismine karşılık gelir. Muhtemelen, İrtiş'in Doğu Kazakistan ve Çin tarafında bulunan kısmına "Qara İrtiş" denilmesi bundandır. Böyle adlandırmanın asıl nedeni, İrtiş Nehri'nin dağlardan değil, bugünkü Moğolistan'ın ovalarında bulunan Hara-Nur Gölü'nden başlanması ve nehrin aşağı yer suyunu temel edinerek akmasıyla bağlantılı olsa gerek. Genelde, Türk boyları dağ eteklerinden, düzlüklerdeki pınarlardan, yeraltı sularından akan nehirlere "karasu" demişlerdir. Bu bakımdan "Qara İrtiş" isminin doğru söylendiği görülmektedir. Aynı zamanda "qara/kara" kelimesinin "büyük, zor" anlamına da geldiği bilinmektedir. Çünkü Karadeniz, Karatav, Karaözen, Karasaz, Karabuyrat gibi isimler bunun açık bir kanıtıdır (Januzak, 2010, s. 82-83). Bunun gibi etimolojiler Kazakistan topraklarında bulunan su ve nehir adlarına ek olarak "as", "aş", "es", "iş", "ğan", "qan", "gen", "ken", "gem", "jem", "ıl", "il", "el", "l", "oguz", "ğuz", "öz", "ız", "ar", "er" vd. (Januzak, 2006, s. 114) sesleri geçer.

E. Koşibayev, İrtiş adı hakkında şunu demiştir: "Türk lehçelerinde 'Artış' (fiil. artmak, arnasınan asu, geçmek, dolup taşımak) kelimelerinden türer. Bunun asıl sebebi nehir yatağının zorlu karmaşık yollardan geçmesiyle ilgilidir. Mesela, evvelde düzlük yerlerden geçen İrtiş, Zaysan Gölü'nden sonra akararak dar derbentli yerlerden geçerek Altay'ın Narın ve Kalba tepelerinden kolay geçmektedir. O yüzden de onun 'artış' ya da 'askış' (engelleri açan) olarak adlandırılması mantıklıdır. Artış' etimolojisinin Türk lehçelerinde Artasu, Astın Artış, Üst Artış (Kara İrtiş) vs. şeklinde geçer" (Ahmetjanova, 2000, s. 16-17)

İrtiş İsmi ile İlgili Halk Arasında Anlatılan Efsaneler

Kazak sözlü edebiyatında da özellikle aşk destanlarında "İrtiş" nehrinin adı geçmektedir. Örneğin, "Kozı Körpeş - Bayan Sulu" destanında:

Ertistiñ başı qara din jerge jetti,
Beyne teñiz deytuğın kölge kett...'
İrtiş'in başı kara yere (toprağa) ulaştı,
Tıpkı deniz denilen göle gitti... (Kozı Körpeş - Bayan Sulu, 1997, s. 95)

Kıpçak Türklerinin nereden geldiği ve ecdatlarının kim olduğu hakkında birçok efsane vardır. Onlardan biri, Nogayların hükümdarı ile bağlıdır: İki büyük mirasçısı olan Nogay padişahu bir gün ölür. En büyük oğlu akıllı ve güçlüdür. O babası ölünce Nogayların başına geçerek ülkenin yönetimini eline alır. Küçük oğlu ise şehzade "shad" unvanına layık görülmiştir. Ancak küçük oğlu, kardeşinin iktidarı ele geçirmesini kıskanır ve onu öldürmeye çalışır. Ağabeyine kurduğu tuzaklar başarısız olunca cariyeye kadınlardan birini alıp kaçar ve bozkırda uzun süre dolaşarak yurt edinecek mekân arar. Bir gün su dolu bir nehre ulaşır. Nehir balıklarla, kenarındaki ormanı da kuşlarla doludur. Şehzade burada avlanarak cariyeye ve kendisine yiyecek bulur. Aradan zaman geçince, nehir kenarını mekan edinen şanslı bir avcıyla ilgili söylentiler Nogay hanıyla diğer diyarlardaki kabilelere ulaşır. Böylece şehzadenin ününü duyan İmi, İmek, Tatar, Bayander, Kıpçak, Lanikaz ve Aclad isimli yedi delikanlı, şehzadenin ovasına gelerek orada yaşamaya karar verirler. Şehzadenin avına katılmayı maksat edinirler. Zamanla

şehzadeyle tanışılır. Fakat şehzade özgürlüğü sever. İmi, İmek, Tatar, Bayander, Kıpçak, Lanikaz ve Aclad ise efendileri Hunlara hizmet etmeyi tercih ederler. Onlar eski mesleklerine geri dönerek hayvan yetiştirmeye devam ederler. Hayvanları o kadar çoğalır ki, otların her tarafına yayılırlar. Bundan dolayı hayvanlar için uygun toprak aramak için yola çıkarlar. Söz konusu yedi efendi şehzadenin yaşadığı nehrin kenarına yaklaşıncaya şehzadenin eşi (cariye) karşısına çıkar ve nehrin kenarında durarak yüksek sesle "Er, tüs!" diyerek seslenir. Bu rivayete göre, şehzadenin evinin bulunduğu bu nehir zamanla "Er, Tüs!" yani "Ertiş" olarak adlandırılmaya başlar (Janaydarov, 2014, s. 13). Tarihte yukarıda geçen gençlerin isimleri, Ural-Altay ve Türk-Moğol boylarının isimlerine ve kıyılarda yaşayan halkların isimlerine karşılık gelen İmi, İmek, Tatar, Bayander, Kıpçak, Lanikaz ve Aclad gibi Türk boylarını oluşturur (Janaydarov, 2014, s. 14).

Ayrıca halk arasında başka bir rivayet de mevcuttur. Cengiz Han zamanından çok önce, Kara İrtiş yakınlarında Kobda'nın başında göçebe hayat süren Kerey ve Nayman kabileleri birbirinden ayrılırlar. İrtiş'in iki tarafına yerleşen bu iki boy birbirlerine düşmanın saldırısını haberdar etmek için "Ükili Xat" (nazardan korunmuş mektup) gönderirler. Mektubu getiren kişinin kamçısının başında puhu kuşunun tüyü olduğu için buna "Ükili Xat" denilir. "Ükili Xat"ı ulaştırmak için görevlendirilen kişi, düşman tarafından yakalanmadan önce İrtiş kenarına ulaşır, ıslanmamak için soyunur, kıyafetlerini eyere bağlar, "Ükili Xat"ı dişleriyle, kendisi atının kuyruğundan tutarak nehri geçer. Böylece Ükili Hat'ı ıslatmadan ulaştırır. Görevlinin bu kahramanlığı sayesinde obadakiler düşman gelmeden hazırlığını görür ve sonunda düşmanları yenerler. Düşman yenilgiye uğrayınca oba halkı toplanarak düğün tertip eder. Savaşın zaferle sonuçlanmasına neden olan yani "Ükili Xat"ı zamanında ulaştıran görevliye "Er-tis" adı verilir. Ayrıca yol üstünde bulunan ve düşmanların saldırısını yavaşlatan yani engel temsilinde olan nehre de Ertiş denilmeye başlanır (Ahmetjanova, 2000, s. 17). Kazaklar arasında en yaygın ve gerçeğe yakın olanı bu efsanedir. Bize göre de anlattığımız efsanelerin içinde en gerçekçisi bu son anlatıdır. Onun birden bir nedeni Kazakistan sınırlarından geçen Ertiş nehrinin kenarlarının büyük kısmında yukarıda ismi geçen iki boy yerleşmiştir. Hatta Haymanlar Qara Ertiş olarak bilinen Çin ve Moğolistan bölgesinden geçen nehrin sınır kısımlarının kenarlarında günümüzde de yaşamlarını devam ettirmektedirler.

Sonuç

Zaman zaman eski yer ve su adları unutulmaya yüz tutsa da günümüze kadar varlığını devam ettiren bir manevi mirastır. Atalarımızdan beri devam etmekte olan isimlerin günümüzde de aktif bir şekilde kullanılıyor ve toplumun ihtiyacını karşılıyor olması mutluluk verici bir durumdur. Çalışmamızda ele aldığımız İrtiş kelimesi buna bir örnektir. Kazaklar için coğrafi ve ekonomik açıdan önemli olan İrtiş nehri, günümüzde Kazakistan toprağındaki en uzun yedi nehrin en önemlisidir. Çünkü İrtiş nehri Moğolistan'da başlayarak Çin Cumhuriyeti topraklarından geçer ve Kazakistan topraklarında Zaysan Gölü'ne koyar. Ayrıca Kazakistan'ın batı ve kuzey-batısından geçerek Sibiryaya nehri üzerinden Ob'a dökülür ve Arktik Okyanusu'na ulaşır. İrtiş nehri insanlar için her zaman yaşam kaynağı olduğu kesindir. İsmi etimolojisi de bu bölgelerde yaşayan topluluklar ile kabilelerle doğrudan bağlantılıdır. Farklı zamanlarda anlatılan bilgilere göre İrtiş adı çok eski zamanlarda ortaya çıkmıştır. Biz bunu yukarıda 'İrtiş'le ilgili anlatılan efsanelerde gördük. Konuyla ilgili araştırma yaparken ilginç efsanelerini yanı sıra gerçekçilik derecesi yüksek efsanelerin de olduğunu görebildik. İrtiş ismi ile ilgili efsaneler her ne kadar gerçeklerden uzak olduğu düşünülse de, Kazaklar için önemli olan sözlü kültürün ürünleridir. Günümüzde de İrtiş nehrinin Kazakistan için ekonomi ve siyasi açıdan önemi büyüktür. Hatta Ertiş adı günümüzde hem kadın hem erkek adları olarak da aktif kullanılmaktadır. Kazaklar arasında geçen Ertis, Ertişjan, Ertisbek gibi isimler buna bir örnektir. İrtiş nehri kenarında yaşayan Kazaklar nehri sadece tatlı su olarak kullanmazlar, ayrıca onu bir kültürel

yaşamlarının içine almış durumdadır.

KAYNAKÇA

- Abdirahmanov A. 1975. *Toponimka jane Etimologiya (Toponimi ve Etimoloji)*, Almatı.
- Ahmetjanova F., Alimhan A. 2000. *Qazaq Şığısınıñ Jer-Su Atavları (Kazakistan'ın Doğusundaki Yer-Su Adları)*, Oskemen: ŞQTU Yayıncılığı.
- Awezov, M. 1997. *Kozi Körpeş – Bayan Sulu, Akt. İsmail Z., Güngör A., Ankara: Bilig-5, s. 93-106.*
- Biyarov B. 2012. *Jer-Su Attarınıñ Sözjasamdıq Ülgileri (Yer-Su Adlarının Oluşum Kalıpları)*, Almatı: Memlekettik Tildi Damıtuv İnstitutı Yayıncılığı.
- İmanberdiyeva S. 2004. *Qala Onomastikasının Keybir Mäseleleri (Şehir Onomastiğinin Bazı Sorunları)*, Almatı: Arqas Yayıncılığı.
- İmanberdiyeva S. 2010. *Tarihi Onomastikalıq Keñistik (X-XIV yy. Türki Jazba Eskertkişteri Negizinde) (Tarihsel Onomastik Genişlik)*, Almatı: Firma Ornak Yayıncılığı.
- İteğulova S. 2016. *Onomastika Jäne Körneki Aqparat: Mindetter men Usınıstar (Onomastik ve Görsel Bilgi: Görevler ve Öneriler)*, Astana: Yayınevi yok.
- İteğulova S., Jarılgasın D. 2017. *Şığıs Qazaqstan Oblısınıñ Tarihi Jäne Qazirgi Atavları (Doğu Kazakistan Bölgesinin Tarihi ve Şimdiki Onomastik İsimleri)*, Astana.
- Janaydarov O. K. 2014. *Qazaq Jeriniñ 100 Añızı (Kazak Topraklarının 100 Efsanesi)*, Almatı: Soraba Yayıncılığı.
- Januzak T. 2006. *Qazaq Onomastikası (Kazak Onomastiği)*, C. I, Astana: 1C-Servis Yayıncılığı.
- Januzak T. 2007. *Dağ-Tepe Efsaneleri, Aziya Tranzit, No 7/8, ss. 43-49.*
- Januzak T. 2010. *Tarihi Jer-Su Attarınıñ Tüptörkini (Tarihi Yer-Su Adlarının Kökeni)*, Almatı: 'Sözdik-Slovar' Yayıncılığı.
- Januzak T. (vd.) 2009. *Jer-Su Atavlarınıñ Anıqtamalığı (Yer-Su Adlarının Klavuzu)*, Almatı: Arıs Yayınevi.
- Medetbek T. (çev) 2017. *Kültegin Jırı (Kül Tigin Destanı)*, Edebiyat Portalı, 18 Ekim.
- Murzayev E. M. 1984. *Slovar' Narodnux Geografiçeskix Terminov (Halkların Jografî Terimleri Sözlüğü)*, Moskova.
- Rıl'skaya G., Tuhmetova B. 2017. *Vostıçnyy Kazaxstan (Doğu Kazakistan)*, Oskemen: Serikbayev Adındaki Doğu Kazakistan Devlet Teknik Üniversitesi Yayıncılığı.
- Saparov K. 2010. *Geografiçeskiye Osnovnyy Formirovaniya i Razvitiya Toponimov Kazaxstana (Na Primere Vostoçnogo, Severo-Vostoçnogo Regiyonov) (Kazakistan Yer Adlarının Oluşum ve Gelişiminin Coğrafi Temelleri (Doğu, Kuzey-Doğu Bölgeleri Örneği Üzerine))*, Almatı.
- Tekin T. 2014. *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Hakem Değerlendirmesi: Dış, bağımsız.

Yazar Katkıları:

Birinci yazar: %100

Çıkar Çatışması: Yazar(lar) çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar(lar) bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions:

First Author: %100

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.